

Régiekre emlékezve...

Jelenkori meditáció a Janus Pannonius Társaságról

A jelentős irodalmi múlttal rendelkező Pécsen, Várkonyi Nándor és Csorba Győző városában jelenleg, a kétezres évek elején nem működik irodalmi társaság. De jure ugyan ma is létezik, de facto azonban nem. A szép reményekkel mintegy másfél évtizeddel ezelőtt újjáalakult, ám a halovány és már akkor is erőtlennek tűnő indulást – a jogi és szervezeti kérdések bürokratikus tengerében, értelmetlen vitákban történő – útvésztes követte. A Társaságról az elmúlt években semmit sem hallani, rendezvényei, programjai nincsenek, valószínűleg tagsága sincs. Egy valamivel azonban rendelkezik: dicső, figyelmet érdemlő, tanulmányozandó múlttal. Az 1931–1944 között működött Janus Pannonius Társaság (JPT) örökségével. Végezetül a – működésképtelensége ellenére is jogilag „lefoglalt”, a jobbító szándékú törekvések számára ezért fel nem használható – nevével.

A múltat érdemes tehát megvallatnunk, amit megtettünk már például a Jelenkor hasábjain (*Lovász Pál, az irodalomszervező. A Janus Pannonius Társaság és a Sorsunk* – Jelenkor, 2008. november) és monográfiánk egyik fejezetében (*Két szólamban. Lovász Pál pályaképe*, Pécs, 2008, 47-87. o.), ezért most csak a jelen számára különösen figyelmemre méltó kérdéseket villantunk föl. Például azt, hogy mi szükséges a fennmaradás reményével is kecsegtető, majd azt megvalósítani is tudó irodalmi társaság létrehozásához? Melyek azok az értékek, amelyek következetes képviselése elősegítheti a vonzerő megőrzését, a befolyás növelését, a politika csábító öleléseinek elhárítását? Mi biztosíthatja a társaság folyamatos, színvonalas működését?

Mindenekelőtt a társaság létrehozása szükségességét és lehetőségét felismerő személyiségekre van szükség – üzeni a JPT példája, üzeni számunkra a Bácskából az 1920-as évek végén Pécsre került fiatal költő, Lovász Pál irodalomszervezői munkássága. A szükségességét az irodalom (és a különböző művészetek) erőinek széttagoaltsága, a lehetséges együttműködés hiánya, az ezek következtében elfecsérlődő energiák, az egymástól és egymásból erőt merítő, ambíciót nyerő kapcsolatok, személyes inspirációk gyengesége, a kézenfekvőnek tűnő, ám mégis megvalósulatlan lehetőséggel való élni nem tudás mutatták az 1920/1930-as évek fordulóján a mecsekalji városban. Ott, ahol a húszas évek végén mindezek ellenére érdemesnek és elmaradhatatlannak bizonyult a szellemi erők számbavétele. Hiszen kiváló erőkkkel (Birkás Géza, Halasy-Nagy József, Karstner Jenő, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos és mások) itt működik az Erzsébet Tudományegyetem, és jelentősek a „helyi” erők is (Dénes Gizella író, Fülep Lajos művészettörténész, Kocsis László pap-költő, Lovász Pál költő, Sásdi Sándor író-szerkesztő, Várkonyi Nándor könyvtáros stb.). Csak éppen a két fél együttműködését, összefogását kell – a köztük létező falak lebontásával – megteremteni. Nem volt könnyű feladat, de Lovász és Tolnai vezetésé-

vel sikerült végrehajtani, ami előfeltétele volt annak, hogy az ország legjobbjai is fokozatosan megnyerhetőek legyenek. Klebelsberg Kunó például, aki a megalakuló társaság örökös elnöki tisztségében részesült, vagy Surányi Miklós, a népszerű – akkor már Budapesten élő – író, aki elvállalta az elnöki funkciót. És így már viszonylag könnyen álltak a támogatók sorába, vagy lettek tiszteleti tagok a helyi és az országos egyházi és világi képviselőkből olyan jelentős személyiségek, mint Ravasz László református püspök, Virágh Ferenc római katolikus püspök, Zichy Gyula kalocsai érsek, Kapi Béla evangélikus püspök, Nendtvich Andor pécsi polgármester, Keresztes Fischer Ferenc pécsi főispán, és végül, de nem utolsó sorban a társelnöki tisztelet is betöltő, a társaságnak erkölcsi, anyagi segítséget nyújtó, Lovász Pált, a főtítkárt munkájában mindenben támogató Fischer Béla alispán.

Levonhatjuk tehát a következtetést: a tartós fennmaradás, a folyamatos működés minimális előfeltétele a tekintélyes „vezérkar” létrehozása, az egyetemi és egyetemen kívüli szellemi erők megnyerése, az egyházi és világi szféra kiválóságainak a társaság céljai mellé állítása, alapos (a JPT esetében mintegy másfél éves) előkészítő munka. A társaságalapításnak Pécssett évtizedes, az 1931-es megalapítást segítő előzményei is voltak: 1920-ban jött létre a Pécsi Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság, 1927-ben egyetemi hallgatók (Holler András, Kardos Tibor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kováts József és Patkós György) kezdeményezésére a Batsányi János Irodalmi Kör, amelynek tagjai közül többen a JPT megalakításában és működésében is komoly szerepet vállaltak. Elengedhetetlen volt a működéshez szükséges anyagi és egyéb feltételek biztosítása is. Fischer Béla kezdettől fogva a Társaság rendelkezésére bocsátotta a Vármegyeháza dísztermét (amely később a legendás felolvasóülések színhelyéül szolgált), több intézmény (Baranya Vármegye, Pécs Város Törvényhatósága, Dunántúl Bank Rt., Pécsi Takarékpénztár, Erzsébet Tudományegyetem, a város több cége: Zsolnay gyár, Bórgyár stb.) és számos – az idézett publikációinkban szereplő – magánszemély rendszeres vagy alkalmi anyagi támogatásban részesítette a Társaságot.

Mindez még mindig kevés lett volna az eredményes működéshez, ahhoz reális, elérhető célok, jó névadó, a Társaság profiljának világos meghatározása, működési körének kijelölése is kellett, így a tevékenység kiterjesztése az egész Dunántúlra, szellemiekben a „dunántúli gondolat” képviselése. Az 1945 után „kényelmetlenné” vált egykori névadó, Janus Pannonius helyét a forradalmi lelkületű költő, Batsányi János foglalta el néhány esztendőre. Pedig – ahogyan Lovász Pál mondta a Társaság tíz éves jubileumán, 1941-ben tartott beszédében – „a fiatal pécsi püspök, családi nevén Csezmiczei János a királyi udvar díszé, a »fagyos Ister leghíresebb költője« lett s tehetségével bámulatba ejtette a világot. A Társaságnak Janus Pannonius nevével való felékesítésében jelkép is rejlett. Janus ferrarai tanulótársai a fiatal diáokban »hegyen túli barbárt« láttak. S ez az idegen, vidéki költő hazáját az irodalomnak az egész művelt világtól irigyelt szülőhelyévé tette, és latin nyelvű renaissance költészetében is a magyar teremtő szellemet vitte diadalra.”

A Társaság létrejöttében jelentős motiváló erőt jelentett az, hogy Trianon után sokan a magyar nemzet sorsának jobbrafordulását a kultúra – határokon

innen és túli – erőinek összefogásától, a kultúra megújulásától várták. A jelentős kulturális központok elvesztése, az új határokon túlra kerülése következtében tovább nőtt a Budapest-központúság, erősödött a főváros „túlsúlyossága”. A JPT – a Pécs 2010-ben betöltött Európa Kulturális Fővárosa címe előtti egyetlen – komoly kísérlet volt a hazai kulturális élet centralizációjának oldására, arra, hogy a szellemi szférában is meginduljanak és kiteljesedjenek a decentralizációs folyamatok. Sajnálatos történelmi tény, hogy Pécs mindkét nagy, erre irányuló kísérlete – részben saját magának köszönhetően, részben azon kívül álló okok következtében – elbukott. Igaz, az előbbi mintegy másfél évtizedes tündöklés, az utóbbi pedig igen felemás, derűs/borús évek után, azok végeredményeként. Pedig mindkettő jelentős hazai és interregionális kapcsolatrendszert épített ki, megteremtve ezzel a kulturális nemzeti lét működéséhez elengedhetetlenül szükséges kapcsolati hálót, megteremtve tekintélyét, imázsát, még annak előfeltételeit is, hogy Pécs valóban a főváros egyik kulturális „ellensúlyává” válhasson. Csak egy adalék ennek bizonyítására. Magyarországon a két világháború között működő mintegy negyven civil irodalmi szerveződés közül a Társaság a következőkkel állt – többnyire konkrét – munkakapcsolatban: Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság (Kaposvár), Csokonai Kör (Debrecen), Dugonics Társaság (Szeged), Frankenburg Irodalmi Kör (Sopron), Gárdonyi Társaság (Eger), Gyöngyösi István Társaság (Budapest), Hollós Mátyás Társaság (Budapest), Kisfaludy Társaság (Budapest), La Fontaine Társaság (Budapest), Madách Társaság (Balassagyarmat), Magyar Irodalmi Társaságok Szövetsége (Budapest), Magyar Írók Köre (Budapest), Móra Ferenc Társaság (Kiskunfélegyháza), Országos Gárdonyi Irodalmi Társaság (Budapest), Petőfi Társaság (Budapest), Szabolcsvármegyei Bessenyei Kör (Nyíregyháza), Vörösmarty Kör és Vörösmarty Társaság (Székesfehérvár). Több határon túli szervezettel is megtörtént a kapcsolatfelvétel, így például az Erdélyi Szépmíves Céhvel (Kolozsvár) és az Arad székhellyel működő Kölcsey Egyesülettel.

A siker további biztosítékát jelentette az elvszerű, értékalapú működés. A JPT nem társadalmi kiválóságok, hanem szellemi kiválóságok egyesülése volt, ezért a civil szférában, a polgári életben természetes titulusokat (úr, hölgy stb.) nem használták, ahogyan Lovász Pál fogalmazott: „rangnak az író pusztá nevét tartottuk, amelynek a látható mű és a magatartás adott értéket”. Visszatekintve a Társaság múltjára, működésére a színvonal szigorú védelme, a minőség feletti őrökös tünik a szemünkbe. Tanulságos ugyanakkor, hogy számos társadalmi-politikai potentát is irodalmi babérokra, a Társaságban aktív szerepvállalásra törekedett. A Virág püspököt felkereső Surányit és Lovászt az egyházi méltóság a következő kérdéssel fogadta: a püspökhöz vagy a költőhöz jöttek-e? Mire Surányi bölcsen válaszolta: mindkettőhöz. József Ferenc királyi főherceg is dédelgetett írói ambíciókat, verseskötete is jelent meg, egy alkalommal felolvasóülésen is részt vett, ám a második ajánlkozását már elhárította a vezérkar, mert (Lovász visszaemlékezése szerint) „a főherceg verselési készségét nem tartotta megfelelőnek”.

Figyelmet érdemel a szervezetben tapasztalható világnézeti semlegesség is. Nem tartották számon, hogy ki, milyen nézeteket vall. Tiszteletben tartották mindenki meggyőződését. A tagok között így lehettek különböző felekezetek-

hez tartozó papok – Vargha Damján, Fülep Lajos, Kocsis László, Sipos István – és ateisták egyaránt. Így lehetett ott egyszerre és egyidejűleg például a cisztercita szerzetes, irodalomtörténész Brisits Frigyes és a liberális beállítottságú író, újságíró Gerő Ödön, vagy az eltérő irodalmi értékrendhez kötődő Babits Mihály és Kodolányi János, Makay Gusztáv és Várkonyi Nándor, Csorba Győző és Veres Péter, Rónay György és Erdei Ferenc. Ugyanez nyilvánult meg abban is, hogy a JPT az egységes magyar irodalom képviselőjét vallotta és követte, a harmincas/negyvenes években erőteljesen jelentkező különböző irányzatok összebékítésének szándéka vezette; a történelem által elszakítottak, az elszármazottak szülőföldjükhöz kötését/kötődését kívánta elősegíteni; a tehetségek útjának egyengetését végezte. Gondoljunk csak arra, hogy Weöres Sándor első versesköteteinek megjelenéséhez és terjesztéséhez milyen jelentős segítséget nyújtott. Tartós befolyásának biztosításához az is hozzájárult, hogy nemcsak a szépirodalom, hanem az esztétika és a szellemi tudományok ápolását is a céljának tekintette, és művelői (Birkás Géza és Halasy-Nagy József, Huszti József és Vikár Béla, Tolnai Vilmos és Thienemann Tivadar és sokan mások) számára a Társaságot nyitottá tette.

A JPT sorsát végérvényesen, az általa 1941-ben útjára indított Sorsunk folyóiratát átmenetileg a vezetők, a tisztségviselők elhűsége pecsételte meg. Az, hogy 1944-ben a németekkel való kollaboráció vagy ennek elutasítása közül az utóbbit választották. Úgy kerültek válaszút elé, hogy a Volksbund egyik vezérégyénisége kéréssel fordult a vezetőséghez: egy híres német professzornak biztosítsanak nyilvános fellépési lehetőséget a Társaságban. A vezetőség a kérést elutasította: német (ráadásul Hitler-barát) előadó a Janus Pannonius Társaság rendezvényén nem fejthette ki nézeteit. Ezzel a JPT hű maradt elveihez, a népi, nemzeti érdekek képviselőjéhez és védelméhez, ám ezzel meghozta saját végítéletét is. És ezzel a megcsonkított ország, a nemzetközi régió kisugárzó erővel rendelkező szellemi centruma beszüntette működését. Tanulságos örökséget hagyva az utókorra arra vonatkozóan, hogy mi szükséges egy működőképes irodalmi társaság létrejöttéhez. Igaz, akkor még olyan célokat tűzhetett maga elé, hogy felolvasóülésekkel, munkásmatinékkal, értékes könyvek kiadásával, irodalmi mozgalmak megindításával, fiatal tehetségek útra indításával „az irodalmat nélkülözhetetlen szükségletté tegye, az irodalom nemzetfenntartó szerepét tudatosítsa, az irodalmi lelkeség fényét minél szélesebb körben kisugározza”. Tudom, Lovász Pál a Társaság egykori főtitkárának 1941-ben elhangzott és idézett szavaira a mai fül már kevésbé vagy alig fogékony. Hiába. Változnak az idők. Megváltozott az irodalom társadalmi helye, szerepe, funkciója. Megváltoztak a lehetőségei is. Ám a Janus Pannonius Társaság üzenetére azért mégis érdemes odafigyelni. Pécsen is, ahol működő irodalmi társaság hiányában is – mindenekelőtt irodalmi, művészeti folyóiratainak, könyvkiadóinak köszönhetően – az elmúlt évtizedekben színvonalas irodalom születésének, élénk irodalmi közéletnek lehettünk a tanúi/részesei. Az már a feltételezések világába tartozik, hogy működő irodalmi társaság, létrejövő irodalom háza és a pécsi irodalom múzeuma mellett ez milyen lehetett volna.